

آفرینندگان فرهنگ و تمدن اسلام و بوم ایران / ۴

مولانا جلال الدین محمد بلخی

دکتر علی اکبر ولایتی

شرکت سهامی کتابهای جیبی
وابسته به مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران، ۱۳۸۹

تهران، خیابان جمهوری اسلامی، میدان استقلال،

صندوق پستی ۴۱۹۱-۱۱۳۶۵

شرکت سهامی کتابهای جیبی

وابسته به مؤسسه انتشارات امیرکبیر

www.amirkabir.net

عنوان کتاب: مولانا جلال الدین محمد بلخی

نویسنده: دکتر علی اکبر ولایتی

ناظر: سجاد محمدی

ویراستار: معصومه اکبری

طراح جلد: شیدا اسماعیلی

نوبت چاپ: اول (۱۳۸۹)

حروف متن: کریم ۱۴ روی ۱۸

چاپ، صحافی و لیتوگرافی: چاپخانه سپهر، تهران

خیابان ابن سینا (بهارستان)، شماره ۱۰۰

شمارگان: ۳۰۰۰

کاغذ تحریر سفید ۷۰ گرمی

بها: ۱۷۵۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ، هرگونه نسخه برداری اعم از زیراکس و بازفویس، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی یا جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستندفویس و مانند آن‌ها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

سرشناسه: ولایتی، علی اکبر، ۱۳۴۴.

عنوان و نام پدیدآور: مولانا جلال الدین محمد بلخی / علی اکبر ولایتی.

مشخصات نشر: تهران: امیرکبیر، کتابهای جیبی، ۱۳۸۹.

مشخصات ظاهری: ۱۷۵ ص.

فروست: آفرینندگان فرهنگ و تمدن اسلام و بوم ایران: ۴.

شابک: 978-961-303-301-9

وضعیت فهرست نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه ص. ۱۶۲.

یادداشت: نمایه.

موضوع: مولوی، جلال الدین محمد بن محمد، محمد، ۶۰۴، ۶۷۲ ق. - - نقد تفسیر.

ردیابندی کنگره: ۱۳۸۹ م ۹ و ۵۳۰۵/IR

ردیابندی دیویی: ۱۳۳۱ ق ۸

شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۲۰۵۸۳

دربارهٔ مجموعه

قرن‌ها پیش از آنکه اروپا و ممالک اروپایی کشور شوند، مسلمانان امت واحده و ایرانیان ملتی منسجم بودند. حکیم بزرگ ما ابوالقاسم فردوسی عمر خویش را بر سر عزت ایران گذاشت و دیگر حکیم سترگ، نظامی گنجوی، فرمود که همه عالم تن است و ایران دل.

امت اسلامی مدت هزار سال مهد علم و تمدن و فرهنگ جهان، و ایران پرچمدار این نهضت بزرگ اسلامی بود. تعداد بزرگان علم و ادب و فرهنگ و مدنیت خراسان و خوارزم و فرارود و بین‌النهرین و فارس و عراقین و آذربایجان و قفقاز و مصر و مغرب اقضا و اندلس پس از اسلام، صدها

برابر فرهیختگان یونان و روم و اسکندریه و رها و نصیبین
قبل از اسلام است، و ابداعات و تولیدات علمی و فرهنگی
آن‌ها با یکدیگر قیاس شدنی نیست.

در دو سه قرن اخیر هجوم فرهنگی، نظامی، سیاسی، و اقتصادی
استعمار باعث رخوت و عقب‌افتادگی جوامع مسلمان شد، ولی
بیداری اسلامی قرن گذشته و معاصر، و خیزش اسلامی چند دهه
اخیر موجبات حرکت مسلمانان را فراهم آورد.

تلاش‌های نخستین، در جهت رهایی از سلطه نظامی و سیاسی
و کسب آزادی و استقلال بود و اکنون زمان بیداری فرهنگی و
احیای اعتماد به نفس اسلامی و ایرانی فرارسیده است.

برای تحقق چنین حرکتی، از جمله اقدامات اساسی معرفی و
بازشناساندن بزرگان تاریخ تمدن اسلام و ایران، و بازتعریف
ارزش‌های اعتقادی اسلامی و هویت ملی است. در این جهت
مؤسسه انتشارات امیرکبیر پیشقدم شد و نخستین بار جناب
حجت‌الاسلام دکتر سیدمهدی خاموشی به این کمترین تألیف
یکصد و ده جلد تک‌نگاری را در معرفی بزرگان تاریخ علم و
فرهنگ اسلام و ایران پیشنهاد کرد که امید است به یاری
خداوند تعالی و به برکت عدد نمادین ۱۱۰ که نشان از نام
مبارک مولی الموالی حضرت امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام
دارد، این مهم به انجام برسد.

خدای را سپاسگزارم که در این طریق از یاری بسیار ارزشمند و حیاتی همراهانی چون دکتر محمدرضا شمس اردکانی، فرید قاسملو، دکتر محمود مصدق، جناب آقای مصطفی ناظم‌نیا، و جناب آقای هومن عباسپور (سرویراستار مجموعه) برخوردارم و افراد پراکنجه‌ای چون آقای احمد نثاری رئیس محترم و دیگر همکاران ایشان در مؤسسهٔ انتشارات امیرکبیر با اخلاص و شوق ما را همراهی می‌کنند.

دکتر علی‌اکبر ولایتی

فهرست

۱۳	 مقدمه
۱۹	 فصل اول: وضعیت سیاسی و اجتماعی در عصر مولانا
۲۵	 فصل دوم: زندگی؛ زادگاه و تبار
۲۹	 بهاء ولد
۳۵	 مهاجرت از بلخ
۳۶	 خروج از بلخ
۳۸	 ملاقات با عطار
۴۱	 ورود به آنا تولی
۴۵	 قونیه
۴۷	 وفات بهاء ولد
۴۸	 ملاقات با برهان الدین محقق
۵۰	 تحصیلات و سفرهای تحصیلی

۵۵	مولانا در آستانه ورود شمس
۵۶	شمس در قونیه
۵۹	دیدار شمس و مولانا
۷۲	غیبت شمس
۷۶	معمای شمس
۷۸	مولانا پس از شمس
۷۹	صلاح الدین زرکوب
۸۵	حسبام الدین چلبی
۸۹	غروب آفتاب قونیه
۹۱	سیرت و افکار مولانا
۹۴	عرفان مولانا
۹۶	مذهب مولانا
۱۰۷	فرزندان مولانا
۱۰۸	علمای معاصر مولانا
۱۱۳	پادشاهان و بزرگان معاصر مولانا
۱۱۷	فصل سوم: آثار مولانا
۱۱۷	الف. نثر
۱۱۷	۱) مجالس سبعة
۱۱۸	۲) فیه ما فیه
۱۱۸	نمونه‌ای از فیه ما فیه
۱۲۱	۳) مکتوبات
۱۲۱	ب. نظم
۱۲۱	۱) غزلیات شمس
۱۲۳	درباره غزلیات شمس

۱۲۷	۲) مثنوی معنوی
۱۳۱	ارزش و جایگاه مثنوی
۱۳۸	مولانا و تأثیر از شاعران دیگر
۱۴۱	فصل چهارم: مولانا در ایران و جهان
۱۴۱	در ایران
۱۴۴	در عثمانی و ترکیه
۱۴۵	در شبه قاره
۱۴۶	در اروپا
۱۴۹	فصل پنجم: مولویه؛ دوره آغازین
۱۵۴	دوره دوم: سلطان ولد؛ بنیاد گزار مولویه
۱۵۶	فرزندان سلطان ولد
۱۶۳	فهرست منابع
۱۶۷	نمایه

مقدمه

مولانا جلال‌الدین محمد بلخی از بزرگ‌ترین و شاید بزرگ‌ترین شاعر عارف تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران است. او تاجی بر سر عرفان اسلامی و با اندکی جسارت عرفان شیعی (بنابر برداشت محققانۀ استاد همایی قدس سره) است که قدر او نه تنها برای عامۀ مردم که برای بسیاری از خواص نیز مجهول است. پدر او، سلطان ولد، خود از خوشه‌چینان مکتب شیخ نجم‌الدین کبری و یار سر شیخ عطار بود و مولانا نیز گوید:

عطار روح بود و سنایی دو چشم او
ما از پی سنایی و عطار آمدیم

مولانا اصالتاً خراسانی (خراسان بزرگ) است و معرفت عملی ابوالحسن خرقانی، بایزید بسطامی و حال و قال خواجه عبدالله انصاری، و سیروسلوک علی بن عثمان هجویری، و ولایت‌مداری ابوالمجد مجدود بن آدم سنایی از یک‌سو و ادبیات فاخر دری را که میراث رودکی، فردوسی، ناصر خسرو قبادیانی و انوری ایبوردی است از سوی دیگر، با خود یکجا به قونیه برد و عملاً عرفان اسلامی و ادب ایرانی را از ایلغار مغول نجات داد.

مولانا ریشه‌های عرفان را در عمق جان داشت و حضرت شمس این ظرفیت‌ها را با چند تلنگر از قوه به فعل در آورد و، به قول حکیم قبادیان، او را از خواب دوشین بیدار کرد، گویی از غفلت ۴۰ ساله در آورد.

به نظر می‌رسد صبغة ولایی افکار مولانا نیز تحت تأثیر شمس تبریز باشد و نه صرفاً میراث خانوادگی سخنان اختصاصی مولانا در مدح و منقبت امیرالمؤمنین علی (ع) معرف خوبی برای شخصیت اوست؛ از جمله ابیاتی چون:

یا علی که جمله عقل و دیده‌ای
شمه‌ای واگو از آنچه دیده‌ای

و یا

راز بگشای ای علمی مرتضی
ای پس از سوء القضا حسن القضا

و یا

چون نو بایی آن مدینه‌ی علم را
چون شعاعی آفتاب حسم را
باز باش ای باب رحمت تا ابد
بارگاه مالیه کفو احد

و یا

من غلام مسوح آن دریای نور
که چنین گوهر برآرد در ظهور

براساس بعضی اقوال تاریخی مولانا میانه‌ای با ابن عربی نداشت و ارادتی به او نمی‌ورزید. اگر بخواهیم در این زمینه به تمثیل سخن بگوییم، ضمن تأکید بر اینکه هر دو عارف بزرگ نقش اساسی در تکامل عرفان اسلامی لیکن با سلیق متفاوت داشته‌اند، باید بگوییم که شیخ محی‌الدین عربی، کسی است که عرفان را فلسفی کرد و آن را پیچیده‌تر از فهم متوسط اهل فکر، فلسفه و عرفان در قالب فتوحات مکیه عرضه کرد و مولانا آن را از گوشه خانقاه‌ها به میان

مردم آورد و به ساده‌ترین زبان شعری، مثنوی، عرضه و در قالب داستان و تمثیل بیان کرد. البته هرکس به قدر فهمش مدعای آن بزرگوار را درک می‌کند. این سبک سخن، پیروی از روش خداوند تبارک و تعالی در بیان وحی الهی، یعنی قرآن کریم، است (نستیجر بالله). کلامی بالاتر از کلام خداوند. یعنی قرآن مجید، نیست و با اینکه هرکس آن را می‌شنود و یا می‌خواند، می‌فهمد، لیکن این فهم به قدر ظرفیت هرکس است. ۱۴۰۰ سال است که قرآن را تفسیر می‌کنند و هر مفسر ابواب جدیدی از همین کلمات به ظاهر ساده کشف می‌کند. بعضی از عرفا در توصیف کلام مولانا و تشبیه آن به قرآن کریم راه افراط پیموده‌اند چنان‌که اقبال لاهوری می‌گوید:

مثنوی معنوی مولانوی

هست قرآن زبان پهلانوی

یا

خود مولانا می‌گوید:

مثنوی من چو قرآن مُدَلّ

هادی بعضی و بعضی را مُدَلّ

به علت همین خصوصیات مردمی و سادگی و زبان شیرین شعری و تمثیلات متنوع از زمان تصنیف مثنوی تاکنون اشعار ملای رومی ورد زبان ملل گوناگون و محافل معرفتی جهان بوده است و سخن آخر اینکه ترجمه انگلیسی مثنوی یکی از پرفروش‌ترین کتاب‌های چند سال اخیر در امریکا بوده است.

www.ketab.ir